

Godišnjak Fakulteta političkih nauka 19, no. 33–34: 15–36
Izvorni naučni članak
https://doi.org/10.18485/fpn_godisnjak.2025.19.33_34.1
Primljen: 4.11.2025.; Prihvaćen: 28.12.2025.

Aleksandar Milošević*

Kriza multilateralizma u međunarodnoj trgovini: Svetska trgovinska organizacija od normativnog pluralizma do „upravljanja klubovima” * *

Apstrakt

Svetska trgovinska organizacija (STO) jedno je od ključnih poprišta borbe za institucionalnu arhitekturu, norme i vrednosti svetskog poretka u nastajanju. Nekada shvatana kao ključni stub multilateralnog liberalnog poretka "zasnovanog na pravilima" i kao primer efikasne institucije čiji mehanizam za rešavanje sporova može poslužiti kao model drugim multilateralnim organizacijama, postala je mesto sporenja različitih konkurentskih vizija budućnosti globalnog trgovinskog sistema. Kina, Indija i Brazil, sile u usponu, dovode u pitanje postojeći liberalni institucionalni okvir, koji je oblikovao upravljanje međunarodnom trgovinom promovisući ideje o reformi STO. S druge strane, Sjedinjene Američke Države, kao ključni akter postojećeg sistema, suštinski ga ugrožavaju sopstvenim unilateralnim delovanjem i aktivnim sprečavanjem funkcionisanja Mehanizma za rešavanje sporova u okviru STO, blokiranjem izbora članova njegovog Apelacionog tela. Rad će, koriste-

* Vanredni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Kontakt adresa: aleksandar.milosevic@fpn.bg.ac.rs

** Rad je izložen na 19. Saboru politikologa (Beograd, 2025), u okviru panela "Contesting regional and global order".

ći koncepte osporenog multilateralizma i protivmultilateralizma, nastojati da analizira konkurentne institucionalne i normativne tenzije u okviru vizija o reformi Svetske trgovinske organizacije, koje predstavljaju odraz transformacija globalnog trgovinskog poretka ali i moguće posledice trenutne krize STO na globalno upravljanje u ovom domenu.

Ključne reči:

Svetska trgovinska organizacija, međunarodni trgovinski sistem, normativni pluralizam, fragmentacija, globalno upravljanje

UVOD

Svetska trgovinska organizacija (STO) predstavlja ključnu instituciju savremenog multilateralnog trgovinskog poretka. Počela je da funkcioniše 1995. godine kao ambiciozan institucionalni izraz sistema upravljanja trgovinom zasnovanom na univerzalnim pravilima. Međutim, posle trideset godina postojanja, sistem se suočava sa ozbiljnom krizom legitimiteta¹, iskazanom prekidom multilateralnih trgovinskih pregovora u okviru Doha runde, kulminacijom bilateralnog pregovaranja svih trgovinskih aktera kao snažne alternative multilateralizmu, unilateralnim delovanjem Sjedinjenih Američkih Država (SAD) – ključnog globalnog trgovinskog aktera i suštinski paralisanim mehanizmom za rešavanje sporova u okviru STO.² Ova kriza nije samo odraz proceduralnih problema organizacije već i suštinske napetosti između osnovnih principa STO, koji nastoje da omoguće funkcionisanje različitih ekonomskih sistema u okviru jedinstvenog institucionalnog okvira, i posebnih klubova, koji promovišu homogenost, efikasnost i strateško delovanje.

Ovaj tekst će pokušati da primenom teorije upravljanja klubovima i koncepta osporenog multilateralizma i protivmultilateralizma pruži razuman analitički okvir za opis i objašnjenje institucionalne transformacije STO koja je u toku. Sa brojem članova koji je porastao sa 128 na 166, ekonomija različitih nivoa razvoja, regulatornih kapaciteta i trgovinskih interesa, STO se nalazi u sistemskoj krizi. Kao odgovor na rastuće probleme, moćne države pokušavaju da pronađu alternativne mehanizme upravljanja, od plurilateralnih aranžmana, preko neformalnih pregovaračkih procesa, do diferencirane integracije i megaregionalnih sporazuma. Ovakav razvoj događaja može da ukaže na klizeću promenu modela funkcionisanja Svetske trgovinske organizacije: od

¹ Daniel C. Esty, "The World Trade Organization's Legitimacy Crisis", *World Trade Review*, Vol. 1, No. 1, pp. 7–22.

² Joshua Meltzer, *The Challenges to the World Trade Organization: It's all about Legitimacy*, Brookings Policy Paper no. 4, 2011.

uključujućeg multilateralizma ka sistemu preklapajućih klubova, koje odlikuje ekskluzivnost i asimetrija moći.

TEORIJSKI OKVIR

Upravljanje klubovima svoje osnove ima u radovima Džejmisa Bjukenena (James Buchanan), koji je analizirao kako se, za razliku od javnih dobara koja su nerivalna i neisključiva, klupska dobra dele među članovima, ali mogu biti uskraćena onima koji to nisu.³ U tekstu je istakao i da postoji optimalan broj članova za svaki klub, odnosno „za gotovo svaku aktivnost u kojoj učestvujemo”, te da taj broj zavisi od „ekonomskih faktora”.⁴ Ovakav nalaz može da upućuje na nekoliko zaključaka: da su klubovi ekskluzivni, da članstvo u njima omogućava zainteresovanim akterima dodatne koristi i da optimalan broj članova zavisi od prirode kolektivnog dobra koje klub obezbeđuje. Primenom teorije klubova u različitim slučajevima istraživanjem Pareto-optimalnih uslova za članstvo i optimalnog broja članova u klubovima, bavili su se i Sandler i Širart (Todd Sandler, John T. Tschirart) u svom radu “The Economic Theory of Clubs: An Evaluative Survey”.⁵ U ovom tekstu su posebnu pažnju poklonili i članstvu u međunarodnim organizacijama i savezima, tvrdeći da je teorija javnih dobara potpuno prihvatljiva u analizi neto koristi od pripadanja, pri čemu je model klubova pogodan i za istraživanje njihove devolucije.⁶

Autori koji se bave međunarodnim odnosima, a pogotovo globalnim upravljanjem, pokušali su da teoriju klubova primene na analizu institucionalnog dizajna i izbora najboljeg ili najprikladnijeg oblika međunarodne saradnje (*forum shopping*). Tako, na primer, Kaler (Kahler), razmatrajući odnos između minilateralizma i multilateralizma, smatra da će u novom svetu multilateralnog upravljanja, kolektivno delovanje „postajati sve važnije” i da pružanje kolektivnih dobara podrazumeva univerzalno učešće s ciljem zajedničke reakcije na globalne izazove.⁷ Takođe, govoreći o krizi multilateralizma 80-ih godina, on smatra da se njeni uzroci pre svega mogu naći u „regionalnim, bilateralnim i sličnim klupskim praksama”, što ukazuje na autorove pre-

³ James M. Buchanan, “An Economic Theory of Clubs”, *Economica*, Vol. 32, No. 125.

⁴ Isto, str. 1.

⁵ Todd Sandler, and John T. Tschirhart, “The Economic Theory of Clubs: An Evaluative Survey”, *Journal of Economic Literature*, Vol. 18, No. 4, pp. 1481–1521.

⁶ Isto, str. 1510–1511.

⁷ Miles Kahler, “Multilateralism with Small and Large Numbers”, *International Organization*, Vol. 46, No. 3, p. 708.

ference prema multilateralizmu u primenjenom konceptualno-analitičkom okviru.⁸

Razmatrajući odnos između formalne i neformalne prakse u međunarodnim institucijama, Stoun (Stone) zaključuje da su formalna pravila značajna u normalnim vremenima, dok u trenucima krize vodeći akteri preuzimaju ključnu ulogu zahvaljujući neformalnim pravilima.⁹ Takođe, formalna pravila odslikavaju interese malih država, dok neformalna pravila pružaju mogućnost za samostalno odlučivanje velikih država, pogotovo u situacijama kada su „njihovi interesi ugroženi”.¹⁰ U tom smislu, moćne države mogu da formiraju neformalne klubove unutar multilateralnih institucija s ciljem donošenja ključnih odluka, održavajući predstavu o inkluzivnom učešću ostalih aktera.¹¹ Klajne (Kleine), s druge strane, smatra da će neformalno upravljanje biti dominantno u oblastima u kojima postoji veća nesigurnost i da nije nužno vezano za moć država članica koje za sebe zahtevaju povoljniji položaj.¹²

U primeni teorije upravljanja klubovima u međunarodnim odnosima posebno su zanimljivi radovi Benveniste i Daunsa (Benvenisti & Downs) i Dreznera (Drezner). Benvenisti i Dauns tvrde da velike države podržavaju fragmentaciju s namerom da jednostavnije održavaju svoju „dominaciju u eri u kojoj se hijerarhija sve više vidi kao nelegitimna”, pri čemu sve više nastoje da stvore preklapajuće institucije sa konkurentnim jurisdikcijama.¹³ Velike države, dakle, oportunistički biraju klubove koji će u najvećoj mogućoj meri štiti njihove interese, a pokušavaju da izbegnu klubove koji te interese ograničavaju.¹⁴ Drezner takođe deli ovo mišljenje, tvrdeći da velike sile stvaraju institucionalnu složenost promovišući fragmentaciju i stvaranje klubova koji bi trebalo da zaštite njihove preference, dok na drugoj strani pokušavaju da se prilagode sve moćnijim državama, koje imaju značajne stope rasta.¹⁵

⁸ Isto, str. 682.

⁹ Randall W. Stone, *Controlling Institutions: International Organizations and the Global Economy*, Cambridge University Press, 2011.

¹⁰ Isto, str. 31.

¹¹ Isto, str. 16–20.

¹² Mareike Kleine, *Informal Governance in the European Union: How Governments Make International Organizations Work*, Cornell University Press, 2013.

¹³ Eyal Benvenisti, and George W. Downs, “The Empire’s New Clothes: Political Economy and the Fragmentation of International Law”, *SSRN Scholarly Paper*, no. 976930, p. 595.

¹⁴ Isto, str. 597.

¹⁵ Daniel W. Drezner, “The Power and Peril of International Regime Complexity”, *Perspectives on Politics*, Vol. 7, No. 1, pp. 65–70.

Osporeni multilateralizam i protivmultilateralizam

U ovom kontekstu, poseban značaj ima istraživanje koje se odnosi na način kako države nezadovoljne funkcionisanjem postojećeg sistema pokušavaju da reaguju na nemogućnost njegovih multilateralnih institucija da zaštite njihove interese ili uvažavaju njihove preference. U tom smislu koncept osporenog multilateralizma, čiji su tvorci Mors i Kohejn (Morse and Keohane), može da pruži važan uvid u njihovo ponašanje. Prema mišljenju ovih autora, postoje tri kriterijuma koji određuju situaciju u kojoj može nastati osporeni multilateralizam:

- „1. Multilateralna institucija postoji unutar definisane oblasti pitanja, sa misijom i skupom utvrđenih pravila i institucionalizovanih praksi.
2. Nezadovoljna postojećim institucijama, koalicija aktera – bilo da su članovi postojeće institucije ili nisu – pomera fokus svog delovanja na instituciju izazivača sa drugačijim pravilima i praksama. Ova institucija izazivač može biti ili postojeća ili nova.
3. Pravila i institucionalizovane prakse institucije izazivača su u suprotnosti sa pravilima i institucionalizovanim praksama *status quo* institucije, ili ih značajno menjaju.”¹⁶

Osporeni multilateralizam ne podrazumeva potpuno napuštanje institucije ili njeno propadanje. Čak i akteri koji osporavaju postojeću instituciju ne napuštaju je formalno, već ostaju njeni članovi, možda i aktivno delujući, ali istovremeno alternativnim angažovanjem narušavaju njeno uobičajeno funkcionisanje. Ono što je suštinski važno jeste da se radi o svesnoj političkoj, a ne o slučajnoj i nenamernoj odluci zainteresovanih aktera.

Prema Mors i Kohejnu, postoje dva tipa osporenog multilateralizma. Prvi, poznat kao *promena režima*, podrazumeva situaciju u kojoj „oni koji osporavaju skup pravila i praksi prelaze na alternativni multilateralni forum s povoljnijim mandatom i pravilima odlučivanja, a zatim koriste taj novi forum za osporavanje standarda u izvornoj instituciji ili za smanjenje autoriteta te institucije”.¹⁷ U ovom delu autori se oslanjaju na Helfera (Lawrence Helfer), uz bitan dodatak da, za razliku od njega, koji ima fokus na državama kao nezadovoljnim subjektima i nosiocima osporenog multilateralizma, Mors i Kohejn smatraju da nezadovoljni pokretači promena mogu biti i same postojeće institucije. Drugi tip, *stvaranje konkurentnog režima*, nastaje „kada koalicija nezadovoljnih aktera formira novu instituciju ili uspostavlja novi

¹⁶ Julia C. Morse, and Robert O. Keohane, “Contested Multilateralism”, *The Review of International Organizations*, Vol. 9, No. 4, p. 388.

¹⁷ Isto, str. 392.

neformalni oblik multilateralne suradnje kako bi osporila postojeći institucionalni status quo".¹⁸

Krojder-Zonen i Cangl (Kreuder-Sonnen & Zangl) u svom radu analizirali su posledice osporenog multilateralizma na konstitucionalizaciju posebnih multilateralnih institucija.¹⁹ Oni smatraju da bi „osporeni multilateralizam verovatno mogao imati negativne posledice za konstitucionalizaciju multilateralnih institucija ako ga države koriste 'od vrha ka dnu', kako bi povećale svoju slobodu korišćenja diskrecionih nadležnosti, ali da će verovatno imati pozitivne posledice ako ga društveni akteri koriste 'od dna prema vrhu' kako bi ograničili korišćenje diskrecionih nadležnosti putem multilateralnih institucija".²⁰

Reagujući na koncepte koje su definisali Mors i Kohejn, De Burka (de Búrca) u tekstu "Contested or Competitive Multilateralism? A Reply to Julia C. Morse and Robert O. Keohane" naglašava da novi institucionalni aranžmani ne predstavljaju samo alternativne kanale delovanja i stvaran konflikt između institucija, već više ukazuju na moguću specijalizaciju i komplementarnost starog i novih institucionalnih aranžmana.²¹ Važna razlika je u tome što Mors i Kohejn polaze od racionalnih aktera (država ili institucija), fokusiranih na efikasnost i strateško ponašanje, dok De Burka sugerise da aktivnosti različitih koalicija nedržavnih aktera i grupa mogu objasniti veći deo institucionalnog pluralizma i težnje ka promeni režima ili stvaranju konkurentskih režima koji se mogu istraživati.²² Na osnovu sopstvene analize, De Burka smatra da je termin „konkurentski multilateralizam" (*competitive multilateralism*) precizniji za opisivanje fenomena kojim se bave Mors i Kohejn.²³

U osnovi, osporeni multilateralizam odražava neku vrstu distributivnog konflikta. Postojeći značajni akteri, velike sile, mogu svesno osporiti aktuelne institucije u kojima važniju ulogu dobijaju rastuće sile, pokušavajući da ostvare prednost u alternativnim forumima. Na drugoj strani, ostali članovi neretko pokušavaju da dovedu u pitanje postojeće institucionalne forme u kojima vodeću ulogu imaju tradicionalni akteri, nastojeći da formiraju nove, u kojima će postojati više šansi da njihovi interesi budu, bar u izvesnoj meri,

¹⁸ Isto.

¹⁹ Christian Kreuder-Sonnen, and Bernhard Zangl, "Varieties of Contested Multilateralism: Positive and Negative Consequences for the Constitutionalisation of Multilateral Institutions", *Global Constitutionalism*, Vol. 5, No. 3, pp. 327–343.

²⁰ Isto, str. 327.

²¹ Gráinne De Búrca, "Contested or Competitive Multilateralism? A Reply to Julia C. Morse and Robert O. Keohane", *Global Constitutionalism*, Vol. 5, No. 3, pp. 320–326.

²² Isto, str. 325.

²³ Isto, str. 326.

uzeti u obzir. U tom smislu, ceo prostor postaje polje strateške konkurencije, na kome se nadmeću države koje nastoje da zadovolje svoje interese izborom različitih formi institucionalnog dizajna.

Iako se nekad osporeni multilateralizam poistovećuje sa konceptom protivmultilateralizma, među njima ipak mogu da postoje razlike. Protivmultilateralizam, u najširem smislu, predstavlja koncept sa obuhvatnijim fokusom: postojanjem konkurencije i suprotstavljanja različitih multilateralnih modela.²⁴ Kako tvorci koncepta, Kohejn i Mors, tvrde: „Multilateralne institucije često se dovode u pitanje korištenjem drugih multilateralnih institucija, bilo bez pribegavanja unilateralizmu ili bilateralizmu, ili u kombinaciji s tim strategijama.”²⁵ Dok osporeni multilateralizam pretpostavlja posvećenost ključnih aktera postojećim oblicima međunarodne saradnje (aktuelnim ili novoformiranim), protivmultilateralizam može iz temelja da dovede u pitanje osnovne principe multilateralnog upravljanja. Vetten (Voeten), recimo, govoreći o međunarodnim sudovima, razmatra aktivno ometanje rada postojećih multilateralnih institucija.²⁶ Takođe, Kolgan i Kohejn (Colgan & Keohane) govore o potrebi preispitivanja multilateralnog pristupa globalnim pitanjima i neophodnosti razvijanja skupa domaćih politika (koje će omogućiti svim društvenim klasama podelu koristi od globalizacije), adekvatnog nacionalnog narativa i ostvarivanja balansa između međunarodne saradnje i nacionalnog interesa.²⁷ Njuman i Zala (Newman and Zala) u svom radu pokušavaju da naprave razliku između normativnog i reprezentativnog osporavanja.²⁸ Prema njihovom mišljenju, normativno osporavanje podrazumeva preispitivanje „sadržaja samih pravila i vrste poretka koji ona podupiru”, dok reprezentativno osporavanje „odražava zahtev rastućih sila da se njihovi materijalni interesi zadovolje većim pristupom međunarodnim režimima i zastupljenošću u njima”²⁹. Protivmultilateralizam, u ovom kontekstu, podrazumevao bi napore zainteresovanih aktera da se potpuno povuku iz rada postojećih multilateralnih institucija, ili da pokušaju da ih delegitimišu

²⁴ Robert O. Keohane, and Julia C. Morse, “Counter-Multilateralism”, in: *The Politics of Transatlantic Trade Negotiations*, Routledge, 2015.

²⁵ Isto, str. 17.

²⁶ Erik Voeten, “Populism and Backlashes Against International Courts”, *SSRN Scholarly Paper*, No. 3255764, Social Science Research Network, 2019.

²⁷ Jeff D. Colgan, and Robert O. Keohane, “The Liberal Order Is Rigged: Fix It Now or Watch It Wither”, *Foreign Affairs*, Vol. 96, No. 3, pp. 36–44.

²⁸ Edward Newman, and Benjamin Zala, “Rising Powers and Order Contestation: Disaggregating the Normative from the Representational”, *Third World Quarterly*, Vol. 39, No. 5, pp. 871–888.

²⁹ Isto, str. 871–872.

zbog sklonosti samih aktera bilateralnom ili čak unilateralnom regulisanju sopstvenih trgovinskih odnosa. Napuštanje institucije zarad maksimizacije autonomije u procesu odlučivanja može da obuhvati narušavanje autoriteta postojeće institucije, ali i odbacivanje principa i vrednosti multilateralne saradnje.

Dakle, osporeni multilateralizam teži izgradnji boljih institucija, dok protivmultilateralizam može da dovede u pitanje razloge za njihovo postojanje, u krajnjoj instanci. Takođe, osporeni multilateralizam predviđa kolektivno reagovanje na zajedničke probleme, dok protivmultilateralizam naglašava značaj autonomnog delovanja i bilateralnog pregovaranja. Protivmultilateralizam može biti posebno opasan kada bude prepoznat u delovanju hegemonu ili moćne države u sistemu, koja je tradicionalno bila zastupnik multilateralizma. Tada same osnove sistema mogu da budu narušene, što otvara prostor za ostvarivanje pojedinačnih agendi moćnih i sposobnijih aktera, dok manje države često nisu u mogućnosti da samostalno održavaju postojeće institucije. Verovatno se i spoljnotrgovinska politika američkog predsednika Trampa u prvom i na početku drugog mandata može analizirati u ovom ključu.

SVETSKA TRGOVINSKA ORGANIZACIJA: OD NORMATIVNOG PLURALIZMA DO KRIZE MULTILATERALIZMA

Od svog osnivanja, 1995. godine, Svetska trgovinska organizacija se suočava sa brojnim izazovima, od problema sa prihvatanjem institucionalizacije Vašingtonskog konsenzusa, preko razumevanja STO kao instrumenta hegemonске moći SAD, do kasnijih problema sa osnovnim principima i institucionalnim dizajnom same organizacije.

Osnovni principi funkcionisanja Svetske trgovinske organizacije

Institucionalna arhitektura Svetske trgovinske organizacije odraz je vremena u kome je nastala, specifičnog istorijskog trenutka koji je obeležio kraj hladnog rata i vrhunca optimizma vezanog za proces ekonomske globalizacije. Takođe, STO predstavlja pokušaj njenih stvaralaca da pomire konkurentne vrednosti: liberalizaciju trgovine i razvojne ciljeve zemalja u razvoju, jednakost članova i asimetriju moći. U osnovi novoformiranog sistema trebalo je da bude „normativni pluralizam”, shvaćen kao specifičan model upravljanja, koji bi trebalo da obuhvati različite ekonomske sisteme, regulatorne prakse i nivoe razvoja u jedinstvenom okviru multilateralnih pravila.³⁰

³⁰ Robert Howse, and Joanna Langille, “Continuity and Change in the World Trade Organization: Pluralism Past, Present, and Future”, *American Journal of International Law*, Vol. 117, No. 1, pp. 1–47.

Postoje tri principa koji se nalaze u osnovi normativnog pluralizma Svetske trgovinske organizacije. Prvi je princip najpovlašćenije nacije, koji podrazumeva da se sve povlastice koje su dogovorene između dve ili više članica organizacije moraju automatski priznati i ostalim članicama STO.³¹ Osnovna ideja koja se nalazi iza ovog principa jeste sprečavanje ekskluzivnih bilateralnih preferenci. Drugi je princip nacionalnog tretmana, kojim se izjednačava tretman domaćih i uvoznih proizvoda po ulasku na domaće tržište.³² Treće bitno načelo određeno je kao princip specijalnog i diferencijalnog tretmana (*special and differential treatment*, SDT), koji podrazumeva da je zemljama u razvoju neophodna fleksibilnost u ostvarivanju sopstvenih razvojnih ciljeva. Ovako shvaćena prilagodljivost manifestuje se dužim periodima primene određenog propisa, tehničkom pomoći ili izuzecima od nekih obaveza.³³ Hekman (Hoekman) u svom radu pravi razliku između „tradicionalnog pristupa” i „mogućeg novog načina” primene specijalnog i diferenciranog tretmana.³⁴ Tradicionalni pristup je, prema njemu, „u osnovi manjkav” i „nuspješan u promociji razvoja”, dok bi novi model podrazumevao „odredbe tipa SDT-a koje uzimaju u obzir razlike među zemljama i prelazak na dvostruki ili višestruki trgovinski sistem zasnovan na plurilateralnom pristupu (i regionalnim trgovinskim sporazumima) bez SDT”³⁵.

Sam proces donošenja odluka u okviru Svetske trgovinske organizacije u stvari odražava ovaj pluralistički pristup. Članom IX Sporazuma o uspostavljanju STO³⁶ predviđen je konsenzus kao osnovni način odlučivanja, osim u slučajevima kada na ovaj način nije moguće doneti odluku, pri čemu se pristupa glasanju.³⁷ Predviđena većina je tročetvrtinska, što svedoči o nameri da

³¹ *Basic Purpose and Concepts*, WTO. Dostupno preko: https://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/cbt_course_e/c1s6p1_e.htm

³² Predrag Cvetković, “National Treatment Principle as an Instrument for Prevention of Discrimination in Case of ‘like’ Products in the General Agreement on Tariffs and Trade”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, Vol. 57, No. 78, pp. 83–102.

³³ Bernard Hoekman, “Operationalizing the Concept of Policy Space in the WTO: Beyond Special and Differential Treatment*”, *Journal of International Economic Law*, Vol. 8, No. 2, pp. 405–424.

³⁴ Isto, str. 407–421.

³⁵ Isto, str. 421–422.

³⁶ *Legal Texts – Marrakesh Agreement*, World Trade Organization, Dostupno preko: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/marag_e.htm (pristupljeno 31. decembra 2025).

³⁷ Predrag Bjelić, *Međunarodni trgovinski sistem*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, Beograd, 2021.

se očuva prilika da manje države onemogućće donošenje određene odluke. Ovakav model institucionalnog dizajna upućuje na nameru da se legitimitetu pruži veći značaj u odnosu na efikasnost. Pored toga, očigledno je da široki legitimitet postaje bitno načelo funkcionisanja organizacije, za razliku od zadovoljavanja interesa dominantnih aktera.

Mehanizam za rešavanje sporova, kao jedan od ključnih doprinosa STO u odnosu na Opšti sporazum o carinama i trgovini (*General Agreement on Tariffs and Trade*, GATT) pokazao se kao relativno uspešan. Prema rečima Su Jeon Kima (Soo Yeon Kim), „rešavanje sporova u okviru STO osiguralo je više struktuiran i formalniji proces sa jasno definisanim fazama i većom disciplinom u vremenskom okviru postupka kako bi se trgovinski sporovi rešavali što je moguće efikasnije”.³⁸ I ovo unapređenje se može razumeti kao pokušaj ograničavanja moći dominantnih aktera, uz stvaranje mogućnosti manjim članicama da, koristeći pravne instrumente koji su im na raspolaganju, pokrenu proces protiv moćnijih trgovinskih partnera.

Inherentne protivrečnosti i napetosti

Iako se normativni pluralizam nalazi u srži ideje o Svetskoj trgovinskoj organizaciji, njeno višedecenijsko funkcionisanje ukazalo je na postojanje određenih protivrečnosti. Pre svega, postoji tenzija između formalne jednakosti članica i asimetrije njihovih moći. Iako svaka članica ima jedan glas u procesu donošenja odluka, velike razlike u veličini, ekonomskoj moći, učešću u globalnoj trgovini, pregovaračkom kapacitetu i drugim karakteristikama, koje postoje među njima, ipak omogućuju značajnim trgovinskim akterima da imaju veliki uticaj na krajnje ishode.³⁹ U takvim slučajevima, manji trgovinski partneri se mogu suočiti sa izborom da prihvate odluku koja nije u skladu sa njihovim interesima, ili da se suoče sa isključenošću u procesu pregovora.

Drugo, ostvarivanje konsenzusa predviđenog Sporazumom o osnivanju STO može stvoriti dodatne probleme. Pošto broj članica STO raste i njihovi interesi postaju heterogeniji, tako i mogućnost ostvarivanja konsenzusa postaje upitna. Upravo broj članica i njihova heterogenost mogu biti neki od brojnih razloga za neuspeh Doha runde multilateralnih trgovinskih pregovora, među kojima su različite pozicije ključnih pregovarača o trgovini poljoprivrednim proizvodima, pristupu tržištu nepoljoprivrednih proizvoda, uslugama i pro-

³⁸ Soo Yeon Kim, “The Effectiveness of the World Trade Organization’s Dispute Settlement System”, in: *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, 2017.

³⁹ Richard H. Steinberg, “In the Shadow of Law or Power? Consensus-Based Bargaining and Outcomes in the GATT/WTO”, *International Organization*, Vol. 56, No. 2, pp. 339–374.

blemima razvoja.⁴⁰ Narlikar i Tusi (Narlikar & Tussie), recimo, smatraju da je jedan od razloga za zastoj u pregovorima bio značajan broj koalicija zemalja u razvoju, čije su članice suočene sa „minimalnom spoljnom težinom i rizikom od fragmentacije”.⁴¹ Suočena sa blokadom pregovora, Svetska trgovinska organizacija nije uspjela da se prilagodi izmenjenim okolnostima u razumnom vremenskom roku.

Pored ovoga, postojanje specijalnog i diferencijalnog tretmana za zemlje u razvoju otvara dodatna pitanja. Jedno od njih je jasno razlikovanje „razvijanih zemalja” od „zemalja u razvoju”, pogotovo imajući u vidu činjenicu da se ekonomski kapaciteti zemalja u razvoju veoma razlikuju. Moguće je zamisliti situaciju u kojoj predstavnici neke od brzorastućih ekonomija proklamuju status zemlje u razvoju da bi izbegli međunarodne obaveze koje nosi status razvijene zemlje. U vezi s tim, postavlja se i pitanje da li je moguće Kinu i dalje smatrati zemljom u razvoju.⁴²

Još jednu inherentnu napetost predstavlja činjenica da se trgovinski sporazumi nove generacije ne odnose isključivo na tzv. granična pitanja (kao što su carine) već sadrže i odredbe koje se odnose na prekogranična pitanja (investicije, javne nabavke, usluge, trgovinski aspekti prava intelektualne svojine). Značajnim akterima (kao što je Evropska unija, na primer) ove teme su posebno važne, dok ih predstavnici zemalja u razvoju često vide kao prekoračenje regulatornog suvereniteta zemalja u razvoju.⁴³ Sve ove protivrečnosti, u stvari, otvaraju pitanja o nadležnosti STO i prirodi njene autonomije u odnosu na interese država članica.

Kriza trgovinskog multilateralizma

Pomenute napetosti kulminirale su sistemskom krizom koja je paralizovala ključne funkcije Svetske trgovinske organizacije. Doha runda, pokrenuta

⁴⁰ Baldwin Robert, *Resolving the Conflict Leading to the Collapse of the Doha Round*, CEPR, 2008. Dostupno preko: <https://cepr.org/voxeu/columns/resolving-conflict-leading-collapse-doha-round> (pristupljeno 31. decembra 2025).

Videti i: Susan C. Schwab, “After Doha: Why the Negotiations Are Doomed and What We Should Do About It”, *Foreign Affairs*, Vol. 90, No. 3, pp. 104–117.

⁴¹ Amrita Narlikar, and Diana Tussie, “The G20 at the Cancun Ministerial: Developing Countries and Their Evolving Coalitions in the WTO”, *The World Economy*, Vol. 27, No. 7, p. 954.

⁴² *China’s Status as a Developing Country Remains Unchanged*, Global Times. Dostupno preko: <https://www.globaltimes.cn/page/202510/1344865.shtml> (pristupljeno 31. decembra 2025).

⁴³ Rorden Wilkinson, *The WTO: Crisis and the Governance of Global Trade*, Routledge, 2013.

2001. godine, sa eksplicitnom razvojnom agendom, suštinski je propala zbog nepomirljivih razlika između razvijenih zemalja, s jedne, i zemalja u razvoju, s druge strane. Najvažniji sporovi su se ticali poljoprivrednih subvencija, carina na industrijske proizvode i trgovinskih aspekata prava intelektualne svojine. Ministarske konferencije koje su usledile donele su minimalne suštinske sporazume, a ishodi Bali paketa iz 2013. i dogovora iz Buenos Ajresa iz 2017. godine predstavljaju odraz teško održivih kompromisa, a ne značajnog napretka po glavnim pitanjima s dnevnog reda.

Dramatičnije, mehanizam za rešavanje sporova efektivno se urušio nakon što su Sjedinjene Američke Države u više navrata blokirale imenovanja članova Apelacionog tela STO od 2017. godine.⁴⁴ Predstavnicima SAD su opravdali ovu opstrukciju zabrinutošću zbog prekoračenja nadležnosti samog Apelacionog tela⁴⁵, nedoslednog tumačenja osnovnih sporazuma i nepoštovanja predviđenih rokova za donošenje odluka.⁴⁶ Međutim, kritičari spoljnotrgovinske politike SAD tvrde da su stvarni motivi bili nezadovoljstvo zbog pomirljivog stava STO prema onome što predstavnici SAD nazivaju kineskim nefer trgovinskim praksama, ali i izbegavanje sputavanja kojima usvojena multilateralna pravila ograničavaju autonomiju američke spoljnotrgovinske politike.⁴⁷ Dodatni razlog je sve prisutnije osporavanje američkog unilateralnog delovanja, što su često činile Kina, Indija, Brazil i druge zemlje, čija uloga u savremenim trgovinskim odnosima postaje sve značajnija. Rezultujuća paraliza je, u suštini, učinila Svetsku trgovinsku organizaciju efektivno nesposobnom za konačno rešavanje sporova, potkopavajući vladavinu prava u međunarodnim trgovinskim odnosima.

Ova kriza naglašava temeljne izazove koji se nalaze pred modelom normativnog pluralizma. Sve raznolikije članstvo s različitim interesima teško može postići konsenzus o značajnim pitanjima. Moćne članice (SAD, pre sve-

⁴⁴ *Lessons from Trump's Assault on the World Trade Organization*, Chatham House, 2023. Dostupno preko: <https://www.chathamhouse.org/2021/08/lessons-trumps-assault-world-trade-organization> (pristupljeno 31. decembra 2025).

⁴⁵ "Report on the Appellate Body of the World Trade Organization", *United States Trade Representative*, 2020. Dostupno preko: https://ustr.gov/sites/default/files/Report_on_the_Appellate_Body_of_the_World_Trade_Organization.pdf (pristupljeno 31. decembra 2025).

⁴⁶ Tetyaan Payosova, Jeffrey J. Hufbauer, and Clyde Gary Schott, *The Dispute Settlement Crisis in the World Trade Organization: Causes and Cures*, PIIE, 2018. Dostupno preko: <https://www.piie.com/publications/policy-briefs/dispute-settlement-crisis-world-trade-organization-causes-and-cures> (pristupljeno 31. decembra 2025).

⁴⁷ Henrik Horn, and Petros Mavroidis, *Why the US and the WTO Should Part Ways*, CEPR, 2025. Dostupno preko: <https://cepr.org/voxeu/columns/why-us-and-wto-should-part-ways> (pristupljeno 31. decembra 2025).

ga), frustrirane zastoje u multilateralnim trgovinskim pregovorima i nespremljene da prihvate ograničenja svoje autonomije u procesu donošenja odluka, teže jednostranim, bilateralnim i plurilateralnim alternativama. Zemlje u razvoju, kojima nedostaju pregovarački kapacitet i ekonomska moć, nalaze se na marginama, izolovane od ključnih odluka. Rezultat svega je institucija koja zadržava formalnu predanost univerzalnom multilateralizmu dok se istovremeno kreće prema fragmentisanom upravljanju klubovima.

SVETSKA TRGOVINSKA ORGANIZACIJA I UPRAVLJANJE KLUBOVIMA

U ovom delu će biti razmotreni pokušaji odgovora na sistemsku krizu Svetske trgovinske organizacije. Naime, uticajne države u postojećem sistemu nastoje da izgrade alternativne mehanizme upravljanja, od plurilateralnih aranžmana, preko neformalnih pregovaračkih procesa, do diferencirane integracije i megaregionalnih sporazuma.

Plurilateralni sporazumi

Plurilateralni sporazumi čine najeksplicitniji oblik klupskog upravljanja unutar sistema Svetske trgovinske organizacije. Za razliku od multilateralnih sporazuma, koji su obavezujući za sve članove organizacije, plurilateralni sporazumi obavezuju samo njegove potpisnike. Sporazum o osnivanju STO je četvrtim aneksom predvideo postojanje četiri takva sporazuma: Sporazuma o trgovini civilnim vazduhoplovima, Sporazuma o javnim nabavkama, Međunarodnog sporazuma o mlečnim proizvodima i Međunarodnog sporazuma o goveđem mesu.⁴⁸ Odlukom Međunarodnog saveta za mlečne proizvode, Međunarodni sporazum o mlečnim proizvodima okončan je 1997. godine. Ista sudbina je zadesila i Međunarodni sporazum o goveđem mesu.⁴⁹ U međuvremenu je zaključen još jedan, Sporazum o trgovini proizvodima informacionih tehnologija.⁵⁰ Trenutno su, dakle, na snazi tri plurilateralna sporazuma: Sporazum o trgovini civilnim vazduhoplovima, Sporazum o javnim nabavkama i Sporazum o trgovini proizvodima informacionih tehnologija (IT), od kojih su posebno značajna poslednja dva.

⁴⁸ *Legal Texts – Marrakesh Agreement*, World Trade Organization nav. delo, Annex 4.

⁴⁹ World Trade Organization, *WTO Analytical Index: International Dairy and Bovine Meat Agreements*, WTO iLibrary, 2024.

⁵⁰ *ITA Introduction*, World Trade Organization. Dostupno preko: https://www.wto.org/english/tratop_e/inftec_e/itaintro_e.htm (pristupljeno 31. decembra 2025).

Sporazum o javnim nabavkama je značajan primer upravljanja klubovima u okviru Svetske trgovinske organizacije. Sam sporazum predviđa da potpisnici obezbede nediskriminatorni pristup svojim tržištima na kojima se odvijaju javne nabavke. Sporazum ima 48 potpisnika, odnosno 22 člana STO (EU je potpisnik, sa svojih 27 članica). Prema procenama Centra za studije STO, tržište javnih nabavki potpisnika sporazuma vredi oko 1,7 biliona dolara.⁵¹ Potpisnici sporazuma su uglavnom razvijene ekonomije i veće ekonomije u razvoju.⁵² Ovaj podatak ukazuje na namernu selektivnost – ekonomije koje bi prihvatile da postanu potpisnice sporazuma trebalo bi da otvore značajne delove svojih tržišta javnih nabavki, ali i da uspostave jasne procedure koje se odnose na njih. Zemlje u razvoju ipak poseduju ograničene kapacitete da bi ispunile ovakve zahteve. Iz navedenih razloga, Sporazum o javnim nabavkama može se posmatrati kao forum ograničenog pristupa, u okviru kog ekonomski razvijenije zemlje ostvaruju značajne koristi kroz pristup tržištima javnih nabavki drugih članica. Ove koristi često nisu dostupne ekonomijama u razvoju, koje ne mogu obezbediti sličan reciprocitet.

Slična situacija je i sa Sporazumom o trgovini proizvodima informacionih tehnologija. Iako je je ispregovaran van formalnog okvira Svetske trgovinske organizacije 1996. godine, broj njegovih potpisnika je povećan sa 29 (koliko ih je zaključilo sporazum) na današnjih 84, koji predstavljaju gotovo 97% globalne trgovine proizvodima informacionih tehnologija.⁵³ Iako postoje podaci o pozitivnim efektima sporazuma na zemlje u razvoju⁵⁴, značajan broj njih nije potpisnik ovog sporazuma, uglavnom zbog želje za zaštitom domaće IT industrije.⁵⁵ Pošto potpisnici Sporazuma čine ogromnu većinu tržišta proizvodima informacionih tehnologija, oni koji ga nisu potpisali suočeni su sa nekom vrstom komercijalnog pritiska: da se priključe, ili da njihova

⁵¹ Navita Sharma, Divyansh Dua, and Mrunmayee Thatte, *Market Opportunities from Government Procurement: Analysis of the US, UK and EU Markets*, Working Paper No. 84, Centre for WTO Studies, Centre for Research in International Trade, Indian Institute of Foreign Trade, New Delhi, 2025.

⁵² Bernard Hoekman, and Petros Mavroidis, *Law and Policy in Public Purchasing: The WTO Agreement on Public Procurement*, Faculty Books, 1997.

⁵³ *Information Technology Agreement*, World Trade Organization Dostupno preko: https://www.wto.org/english/tratop_e/inftec_e/inftec_e.htm (pristupljeno 31. decembra 2025).

⁵⁴ Shuzhong Ma, Yuting Shen, and Chao Fang, "The Digital World That Trade Created: Evidence from the Information Technology Agreement", *Economic Analysis and Policy*, Vol. 87, pp. 746–763.

⁵⁵ *Information Technology Agreement – Countries Are Warned on Consequences*, ITUC-CSI, 2013. Dostupno preko: <https://ituc-csi.org/information-technology-agreement> (pristupljeno 31. decembra 2025).

preduzeća ostanu marginalizovana. Ovakav razvoj ukazuje na pojavu klupskog upravljanja, koje povezuje ekskluzivnost članstva sa uključivanjem pod prinudom.

Neformalne koalicije

Pored formalnih plurilateralnih sporazuma, upravljanje klubovima funkcioniše i kroz neformalne mehanizme, koji prevazilaze formalne procedure predviđene pravilima Svetske trgovinske organizacije. Najpoznatiji primer je postojanje tzv. Procesu zelene sobe, koji podrazumeva sastanke malog izabranog broja članica STO, uglavnom na podsticaj generalnog direktora STO, s ciljem dodatnih pregovora o usaglašavanju kompromisnog teksta ili određene pregovaračke pozicije. U ovom procesu najčešće učestvuju predstavnici SAD, Evropske unije, Kine, Indije, Brazila i različitih regionalnih grupa, pri čemu ogromna većina ostalih članica ostaje isključena.⁵⁶

Proces zelene sobe prilično jasno odslikava napetost između efikasnosti i legitimiteta, karakterističnu za klupsko upravljanje. Zastupnici efikasnosti smatraju da je teško ostvariti bilo kakav pregovarački rezultat tokom plenarnih pregovora 166 članica Svetske trgovinske organizacije, dok kritičari s pravom ističu da koncentracija moći u rukama malog broja članica i marginalizacija ostalih narušava transparentnost procesa odlučivanja i suštinski šteti inkluzivnosti kao jednom od osnovnih načela funkcionisanja STO.⁵⁷

Za STO ionako karakteristična okupljanja po raznim osnovama doprinose fragmentaciji procesa upravljanja u ovoj instituciji. Grupe kao što su Kerns (*Cairns*) – grupa izvoznika poljoprivrednih proizvoda, G90 – grupa najmanje razvijenih zemalja, Kvad (*Quad*) – grupa koju čine SAD, EU, Japan i Kanada (i koja uglavnom ima istorijski značaj), i brojne druge koalicije po različitim osnovama, koriste kolektivne strategije s ciljem ostvarivanja zajedničkih ciljeva.⁵⁸ Iako koalicije manjih ekonomija doprinose stvaranju njihovih boljih pregovaračkih pozicija, asimetrični kapaciteti koji idu u korist razvijenih zemalja ukazuju da pregovaračke grupe čije su one predvodnici neretko mogu da obezbede bolje pregovaračke ishode nego slabo organizovane grupe zemalja u razvoju.

⁵⁶ Kent Jones, "Green Room Politics and the WTO's Crisis of Representation", *Progress in Development Studies*, Vol. 9, No. 4, pp. 349–357.

⁵⁷ Faizel Ismail, "An Assessment of the WTO Doha Round July–December 2008 Collapse", *World Trade Review*, Vol. 8, pp. 579–605.

⁵⁸ *Doha Development Agenda: Negotiations, Implementation and Development – Groups in the Negotiations*, World Trade Organization. Dostupno preko: https://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/negotiating_groups_e.htm (pristupljeno 31. decembra 2025).

Diferencirana integracija

Aranžmani promenljive geometrije omogućavaju i podstiču diferencirano učešće različitih aktera u okviru jedinstvenog formalnog okvira STO. Sporazum o osnivanju Svetske trgovinske organizacije predviđa postojanje specijalnog i diferencijalnog tretmana, duže periode za primenu određenih odredbi sporazuma za zemlje u razvoju, ali i tranzicione dogovore za nove članice. Sporazum o olakšavanju trgovine, koji je stupio na snagu 2017. godine, adekvatan je primer za ovakav koncept. Ovaj sporazum dozvoljava zemljama u razvoju da odrede koje će njegove odredbe sprovođiti odmah, a za koje će im biti potreban određeni (moguće i vrlo dug) vremenski period pripreme i eventualna tehnička pomoć za izgradnju samostalnih kapaciteta.⁵⁹ Iako se čini da fleksibilnost pogoduje različitim stepenima razvoja i raznolikim interesima aktera, sistem sastavljen od više nivoa koji biva uspostavljen može stvoriti teško održivu mrežu obaveza, koja proizvodi nejednake obaveze po same članice organizacije. U tom smislu, razvijene zemlje mogu sprovesti sveobuhvatne reforme, dok zemlje u razvoju izborom da primenjuju neke delove sporazuma stvaraju fragmentisan sistem funkcionisanja, koji može da smanji sistemske koristi po sve potpisnike sporazuma.⁶⁰

Megaregionalni sporazumi i uloga „spoljnih klubova”

Klubovi zemalja mogu nastati i van Svetske trgovinske organizacije kao rezultat zaključivanja megaregionalnih trgovinskih sporazuma, kao što su, na primer, Sveobuhvatni progresivni sporazum o transpacifičkom partnerstvu (*The Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership – CPTPP*), nova verzija ranijeg NAFTA sporazuma, a sadašnji sporazum između SAD, Kanade i Meksika (*United States – Mexico – Canada Agreement – USMCA*), Regionalno sveobuhvatno ekonomsko partnerstvo (*Regional Comprehensive Economic Partnership – RCEP*) i mnogi drugi. Ovi sporazumi mogu stvoriti sisteme regulisanja trgovinskih odnosa koji se preklapaju sa postojećim, i u krajnjoj instanci ugroziti vodeću ulogu STO u regulisanju multilateralne trgovine.

Megaregionalni sporazumi u stvari funkcionišu kao ekskluzivni klubovi koji svojim članicama donose značajne koristi, nedostupne kroz sistem STO:

⁵⁹ Nora Neufeld, *The Long and Winding Road: How WTO Members Finally Reached a Trade Facilitation Agreement*, World Trade Organization, Economic Research and Statistics Division, 2014.

⁶⁰ Andrew F. Cooper, Emel Dal Parlar, and Samiratou Dipama, “Fragmented Multilateralism and International Institutions: Between Complexities and Challenges”, *Third World Quarterly*, Vol. 46, No. 15, pp. 1825–1837.

zaštitu investicija, harmonizaciju standarda u oblasti trgovinskih aspekata prava intelektualne svojine, učešće u javnim nabavkama, dublju regulatornu integraciju, ali i funkcionalne mehanizme za rešavanje sporova. Međutim, mnogi od njih imaju i stratešku dimenziju, tj. njihova ekskluzivnost služi strateškim interesima njihovih inicijatora, kao što je bio slučaj sa originalnim Sporazumom o transpacifičkom partnerstvu (*Trans-Pacific Partnership Agreement* – TPP) i mogućim sporazumom o transatlantskom trgovinskom i investicionom partnerstvu (*Trans-Atlantic Trade and Investment Partnership* – TTIP).⁶¹

Zaključivanje velikog broja megaregionalnih trgovinskih sporazuma narušava centralnu ulogu Svetske trgovinske organizacije u regulisanju međunarodne trgovine. Ako značajne ekonomije i ključni trgovinski akteri ispregovaraju regionalne trgovinske sporazume koji obezbeđuju dublju trgovinsku integraciju u odnosu na sistem STO, postojeći multilateralni okvir ostaje arena za bavljenje ostacima i samo jedan od stubova budućeg sistema.⁶² U tom slučaju, megaregionalni sporazumi postaju ključni instrument trgovinske liberalizacije i procesa stvaranja pravila u ovom domenu. Ovi sporazumi odslikavaju i kako moćne države koriste ekskluzivne klubove da bi oblikovale međunarodne norme i stvarale polazne pozicije od kojih bi bili pokretani sledeći pregovori.⁶³ Eventualno buduće stvaranje multilateralnih normi podrazumevalo bi multilateralizaciju regionalnih pravila, što može biti veoma složeno u kontekstu postojećih geopolitičkih napetosti.

ZAKLJUČAK

Svetska trgovinska organizacija prolazi kroz proces suštinske transformacije od bazičnog modela normativnog pluralizma ka sistemu koji sve više liči na upravljanje klubovima. Ova promena odražava strukturnu napetost između multilateralizma, s jedne, i heterogenog članstva, asimetričnih odnosa moći i

⁶¹ Melissa K. Griffith, Richard H. Steinberg, and John Zysman, "From Great Power Politics to a Strategic Vacuum: Origins and Consequences of the TPP and TTIP", *Business and Politics*, Vol. 19, No. 4, pp. 573–592.

⁶² Richard Baldwin, *Three Reasons to Worry about Mega-Regional Trade Deals*, World Economic Forum, 2014. Dostupno preko: <https://www.weforum.org/stories/2014/07/three-reasons-worry-mega-regional-trade-deals/> (pristupljeno 31. decembra 2025).

⁶³ Steve Woolcock, *The Impact of Mega Regional Agreements on International Investment Rules and Norms*, Sieps, 2015. Dostupno preko: <https://sieps.se/en/publications/2015/the-impact-of-mega-regional-agreements-on-international-investment-rules-and-norms/> (pristupljeno 31. decembra 2025).

različitih trgovinskih interesa njenih 166 članica, s druge strane. Teorija klubova donekle objašnjava logiku koja se nalazi u osnovi ove promene: namere značajnih aktera u sistemu da prevaziđu aktuelne probleme u delovanju STO kroz isključujuće aranžmane i njihove posledice po budućnost multilateralizma, položaj zemalja u razvoju i legitimitet institucije.

Empirijska analiza sprovedena u tekstu pokazala je da upravljanje klubovima funkcioniše na više načina: kroz formalne plurilateralne sporazume, koji proizvode različite obaveze po svoje potpisnike, kroz neformalne grupe u kojima je koncentrisana moć odlučivanja, diferenciranu integraciju, koja omogućuje selektivno učešće, i kroz eksterne megaregionalne sporazume, koji stvaraju alternativne sisteme upravljanja. Svi ovi mehanizmi imaju zajedničke karakteristike: daju prednost efikasnosti u odnosu na legitimitet, omogućavaju članicama na sličnom nivou razvoja ili istomišljenicima da preduzmu dublju ekonomsku integraciju, marginalizuju ili isključuju periferne države i koncentrišu proces donošenja odluka među najmoćnijim državama.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Baldwin Richard, *Three Reasons to Worry about Mega-Regional Trade Deals*, World Economic Forum, 2014. Dostupno preko: <https://www.weforum.org/stories/2014/07/three-reasons-worry-mega-regional-trade-deals/> (pristupljeno 31. decembra 2025).
- [2] Baldwin Robert, *Resolving the Conflict Leading to the Collapse of the Doha Round*, CEPR. Dostupno preko: <https://cepr.org/voxeu/columns/resolving-conflict-leading-collapse-doha-round> (pristupljeno 31. decembra 2025).
- [3] *Basic Purpose and Concepts*, World Trade Organization. Dostupno preko: https://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/cbt_course_e/c1s6p1_e.htm
- [4] Benvenisti Eyal, and Downs George W., "The Empire's New Clothes: Political Economy and the Fragmentation of International Law", *SSRN Scholarly Paper*, No. 976930, Social Science Research Network, 2007.
- [5] Bjelić Predrag, *Međunarodni trgovinski sistem*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, Beograd, 2021.
- [6] Buchanan James M., "An Economic Theory of Clubs", *Economica*, Vol. 32, No. 12. <https://doi.org/10.2307/2552442>
- [7] Búrca Gráinne De, "Contested or Competitive Multilateralism? A Reply to Julia C. Morse and Robert O. Keohane", *Global Constitutionalism*, Vol. 5, No. 3, pp. 320–326. <https://doi.org/10.1017/S2045381716000162>
- [8] *China's Status as a Developing Country Remains Unchanged*, Global Times. Dostupno preko: <https://www.globaltimes.cn/page/202510/1344865.shtml> (pristupljeno 31. decembra 2025).

- [9] Colgan Jeff D., and Keohane Robert O., "The Liberal Order Is Rigged: Fix It Now or Watch It Wither", *Foreign Affairs*, Vol. 96, No. 3, pp. 36–44.
- [10] Cooper Andrew F., Parlar Dal Emel, and Dipama Samiratou, "Fragmented Multilateralism and International Institutions: Between Complexities and Challenges", *Third World Quarterly*, Vol. 46, No. 15, pp. 1825–1837. <https://doi.org/10.1080/01436597.2025.2562908>
- [11] Cvetković Predrag, "National Treatment Principle as an Instrument for Prevention of Discrimination in Case of 'Like' Products in the General Agreement on Tariffs and Trade", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, Vol. 57, No. 78, pp. 83–102. <https://doi.org/10.5937/zrpfni1878083C>
- [12] *Doha Development Agenda: Negotiations, Implementation and Development – Groups in the Negotiations*, World Trade Organization. Dostupno preko: https://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/negotiating_groups_e.htm (pristupljeno 31. decembra 2025).
- [13] Drezner Daniel W., "The Power and Peril of International Regime Complexity", *Perspectives on Politics*, Vol. 7, No. 1, pp. 65–70. <https://doi.org/10.1017/S1537592709090100>
- [14] Esty Daniel C., "The World Trade Organization's Legitimacy Crisis", *World Trade Review*, Vol. 1, No. 1, pp. 7–22. <https://doi.org/10.1017/S1474745601001021>
- [15] Griffith Melissa K., Steinberg Richard H., and Zysman John, "From Great Power Politics to a Strategic Vacuum: Origins and Consequences of the TPP and TTIP", *Business and Politics*, Vol. 19, No. 4, pp. 573–592. <https://doi.org/10.1017/bap.2017.16>
- [16] Hoekman Bernard, "Operationalizing the Concept of Policy Space in the WTO: Beyond Special and Differential Treatment", *Journal of International Economic Law*, Vol. 8, No. 2, pp. 405–424. <https://doi.org/10.1093/jielaw/jgi027>
- [17] Hoekman Bernard, and Mavroidis Petros, *Law and Policy in Public Purchasing: The WTO Agreement on Public Procurement*, Faculty Books, 1997.
- [18] Horn Henrik, and Mavroidis Petros, *Why the US and the WTO Should Part Ways*, CEPR, 2025. Dostupno preko: <https://cepr.org/voxeu/columns/why-us-and-wto-should-part-ways> (pristupljeno 31. decembra 2025).
- [19] Howse Robert, and Langille Joanna, "Continuity and Change in the World Trade Organization: Pluralism Past, Present, and Future", *American Journal of International Law*, Vol. 117, No. 1, pp. 1–47. <https://doi.org/10.1017/ajil.2022.82>
- [20] *Information Technology Agreement – Countries Are Warned on Consequences*, ITUC-C-SI, 2013. Dostupno preko: <https://ituc-csi.org/information-technology-agreement> (pristupljeno 31. decembra 2025).
- [21] *Information Technology Agreement*, World Trade Organization. Dostupno preko: https://www.wto.org/english/tratop_e/inftec_e/inftec_e.htm (pristupljeno 31. decembra 2025).

- [22] Ismail Faizel, “An Assessment of the WTO Doha Round July–December 2008 Collapse”, *World Trade Review*, Vol. 8, pp. 579–605. <https://doi.org/10.1017/S1474745609990073>
- [23] *ITA Introduction*, World Trade Organization. Dostupno preko: https://www.wto.org/english/tratop_e/inftec_e/itaintro_e.htm (pristupljeno 31. decembra 2025).
- [24] Jones Kent, “Green Room Politics and the WTO’s Crisis of Representation”, *Progress in Development Studies*, Vol. 9, No. 4, pp. 349–357. <https://doi.org/10.1177/146499340900900408>
- [25] Kahler Miles, “Multilateralism with Small and Large Numbers”, *International Organization*, Vol. 46, No. 3, pp. 681–708. <https://doi.org/10.1017/S0020818300027867>
- [26] Keohane Robert O., and Morse Julia C., “Counter-Multilateralism”, in: *The Politics of Transatlantic Trade Negotiations*, Routledge, 2015.
- [27] Kim Soo Yeon, “The Effectiveness of the World Trade Organization’s Dispute Settlement System”, in: *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, 2017. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.536>
- [28] Kleine Mareike, *Informal Governance in the European Union: How Governments Make International Organizations Work*, Cornell University Press, 2013. <https://doi.org/10.7591/cornell/9780801452116.001.0001>
- [29] Kreuder-Sonnen Christian, and Zangl Bernhard, “Varieties of Contested Multilateralism: Positive and Negative Consequences for the Constitutionalisation of Multilateral Institutions”, *Global Constitutionalism*, Vol. 5, No. 3, pp. 327–343. <https://doi.org/10.1017/S2045381716000150>
- [30] *Legal Texts – Marrakesh Agreement*, World Trade Organization. Dostupno preko: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/marag_e.htm (pristupljeno 31. decembra 2025).
- [31] *Lessons from Trump’s Assault on the World Trade Organization*, Chatham House, 2023. Dostupno preko: <https://www.chathamhouse.org/2021/08/lessons-trumps-assault-world-trade-organization> (pristupljeno 31. decembra 2025).
- [32] Ma Shuzhong, Shen Yuting, and Fang Chao, “The Digital World That Trade Created: Evidence from the Information Technology Agreement”, *Economic Analysis and Policy*, Vol. 87, pp. 746–763. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2025.06.012>
- [33] Morse Julia C., and Keohane Robert O., “Contested Multilateralism”, *The Review of International Organizations*, Vol. 9, No. 4, pp. 385–412. <https://doi.org/10.1007/s11558-014-9188-2>
- [34] Narlikar Amrita, and Tussie Diana, “The G20 at the Cancun Ministerial: Developing Countries and Their Evolving Coalitions in the WTO”, *The World Economy*, Vol. 27, No. 7, pp. 947–966. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2004.00636.x>
- [35] Neufeld Nora, *The Long and Winding Road: How WTO Members Finally Reached a Trade Facilitation Agreement*, World Trade Organization, Economic Research and Statistics Division, 2014.

- [36] Newman Edward, and Zala Benjamin, "Rising Powers and Order Contestation: Disaggregating the Normative from the Representational", *Third World Quarterly*, Vol. 39, No. 5, pp. 871–888. <https://doi.org/10.1080/01436597.2017.1392085>
- [37] Payosova Tetyana, Hufbauer Jeffrey J., and Schott Gary Clyde, *The Dispute Settlement Crisis in the World Trade Organization: Causes and Cures*, PIIIE, 2018. Dostupno preko: <https://www.piie.com/publications/policy-briefs/dispute-settlement-crisis-world-trade-organization-causes-and-cures> (pristupljeno 31. decembra 2025).
- [38] "Report on the Appellate Body of the World Trade Organization", *United States Trade Representative*, 2020. Dostupno preko: https://ustr.gov/sites/default/files/Report_on_the_Appellate_Body_of_the_World_Trade_Organization.pdf
- [39] Sandler Todd, and Tschirhart John T., "The Economic Theory of Clubs: An Evaluative Survey", *Journal of Economic Literature*, Vol. 18, No. 4, pp. 1481–1521.
- [40] Schwab Susan C., "After Doha: Why the Negotiations Are Doomed and What We Should Do About It", *Foreign Affairs*, Vol. 90, No. 3, pp. 104–117.
- [41] Sharma Navita, Dua Divyansh, and Thatte Mrunmayee, *Market Opportunities from Government Procurement: Analysis of the US, UK and EU Markets*, Working Paper No. 84, Centre for WTO Studies, Centre for Research in International Trade, Indian Institute of Foreign Trade, New Delhi, 2025.
- [42] Steinberg Richard H., "In the Shadow of Law or Power? Consensus-Based Bargaining and Outcomes in the GATT/WTO", *International Organization*, Vol. 56, No. 2, pp. 339–374. <https://doi.org/10.1162/002081802320005504>
- [43] Stone Randall W., *Controlling Institutions: International Organizations and the Global Economy*, Cambridge University Press, 2011.
- [44] Voeten Erik, "Populism and Backlashes Against International Courts", *SSRN Scholarly Paper* No. 3255764, Social Science Research Network, 2019. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3255764>
- [45] Wilkinson Rorden, *The WTO: Crisis and the Governance of Global Trade*, Routledge, 2013. <https://doi.org/10.4324/9780203607725>
- [46] Woolcock Steve, *The Impact of Mega Regional Agreements on International Investment Rules and Norms*, Sieps, 2015. Dostupno preko: <https://sieps.se/en/publications/2015/the-impact-of-mega-regional-agreements-on-international-investment-rules-and-norms/> (pristupljeno 31. decembra 2025).
- [47] World Trade Organization, *WTO Analytical Index: International Dairy and Bovine Meat Agreements*, WTO iLibrary, 2024. <https://doi.org/10.30875/0000709a-en>

Aleksandar Milošević

THE CRISIS OF MULTILATERALISM IN INTERNATIONAL
TRADE: THE WORLD TRADE ORGANIZATION FROM
NORMATIVE PLURALISM TO “CLUB MANAGEMENT”

Abstract

The World Trade Organization (WTO) is one of the key arenas of the struggle for the institutional architecture, norms, and values of the emerging world order. Once understood as a key pillar of the “rules-based” multilateral liberal order and as an example of an effective institution whose dispute-resolution mechanisms can serve as a model for other multilateral organizations, it has become a site of contestation for different, competing visions of the future of the global trading system. Rising powers China, India, and Brazil are challenging the existing liberal institutional framework that has shaped international trade governance by promoting ideas of WTO reform. On the other hand, the United States, as a key actor in the existing system, essentially threatens it with its own unilateral actions and actively prevents the functioning of the Dispute Settlement Mechanism within the WTO by blocking the election of members of its Appellate Body. The paper, using the concepts of disputed multilateralism and anti-multilateralism, will try to analyze the competing institutional and normative tensions within the visions of the reform of the World Trade Organization, which are a reflection of the transformations of the global trade order, but also the possible consequences of the current WTO crisis on global governance in this domain.

Keywords:

World Trade Organization, international trade system, normative pluralism, fragmentation, global governance